
**ZESZYTY NAUKOWE WYŻSZEJ SZKOŁY PEDAGOGICZNEJ
W BYDGOSZCZY**

Studia Pedagogiczne z. 34

Bożena Stawoska-Jundziłł

Bydgoszcz

**PROBLEMATYKA RODZINNA W ŁACIŃSKICH
INSKRYPCJACH CHRZEŚCIJAŃSKICH RZYMU,
OKRES NAJWCZEŚNIEJSZY: II/III–III WIEK**

W korpusie źródeł inskrypcyjnych pochodzących z katakumb Rzymu mamy już do czynienia z wydaniem ponad 30 tys. napisów w postaci edycji zbiorowej ICUR. Poza datowanymi ściśle, co do roku, na podstawie dat urzędowania konsulów, nie są one wydatowane. Przyjmowanie kryteriów formalnych, takich jak formularz, cechy stylistyczne, nie zawsze się sprawdza. Występujące w formularzu stereotypowe zwroty i formułki powtarzają się co pewien czas, stosowane są różnie w różnych katakumbach. Wybrałam więc do analizy, dla okresu najwcześniejszego, napisy z katakumb Priscillii stosunkowo pewnie datowane na podstawie kryteriów historycznych i archeologicznych na okres wczesny w epigrafice chrześcijańskiej, czyli przełom II/III w. i III wiek. Uzupełniłam zestaw nielicznymi napisami (z różnych katakumb) datowanymi konsularnie z tego okresu¹.

Opracowanie to jest kontynuacją innych moich studiów poświęconych epigrafice chrześcijańskiej. Zamierzam tutaj pokazać wielorakość treści dotyczących życia rodzinnego, zwłaszcza w aspekcie egzystencji dziecięcej oraz stosunków mię-

¹ Datacja katakumb: F. Tolotti, *Il cimitero di Priscilla*, Città del Vaticano 1970, s. 258 - 275; ogólnie: E. Diehl, *Zur Datierung lateinischer altchristlicher Inschriften*. W: *Festschrift W. Judeich*, Weimar 1929, s. 109 - 130. Wprowadzenie w problematykę P. Testini, *Archeologia cristiana*, Bari 1980, *passim* (katakumby Priscilly, s. 254 - 260). Na temat rodziny w inskrypcjach chrześcijańskich por. J. Janssens, *Vita e morte del cristiano negli epitaffi di Roma anteriori al sec. VII*, Roma 1981, s. 103 - 175.

dzy członkami rodziny (z wyłączeniem do odrębnego opracowania problematyki małżeńskiej). Drobiazgowo ukazana analiza ma na celu pokazanie sposobu dochodzenia do ustaleń ostatecznych (tu właściwie nie występują z racji częściowego tylko uwzględnienia materiału), gdyż czasem w opracowaniach epigrafików wnioskowanie podawane było tylko w postaci końcowej. Ma to miejsce np. w pracach znanych badaczy R.P. Sallera i B.D. Shawa. Zwłaszcza ten pierwszy, stosując nieznane bliżej kryteria datacyjne, dzieli materiał ICUR dość dowolnie między poszczególne wieki. Krytykowano go także za stosowanie mało weryfikowalnych programów komputerowych do ustalania relacji wewnątrzrodzinnych².

Studium to ma więc walor zarówno faktograficzny, jak i metodologiczny, pokazujący jak dochodzę do ustaleń ogólniejszych, jakie relacje między faktami mogą być brane pod uwagę. Należy przy tym pamiętać, że chodzi o badanie „rodziny epigraficznej”, ustalenia tyczą interpretacji treści zawartych w napisach. Są one często standardowe, ale uważam, że wybór standardu także świadczy o realnych preferencjach, uczuciach, postawach. W analizach pominięto, z braku miejsca, elementy graficzne towarzyszące napisom oraz cechy formalne, takie jak materiał, dukt pisma, uznając ogólną poprawność datacji całych katakumb.

Wśród 89 napisów tego okresu, które tyczą dzieci w różnych sytuacjach, także dzieci dorosłych w aspekcie kontaktu z rodzicami 64 (82,4%) napisy zawierają informacje o wieku zmarłych. Zostały one podzielone na grupy od 0 do 1,5 roku włącznie; od 1,5 do 3,5 (włącznie); 3,6 do 7,5 lat; 7,6 do 14 lat i powyżej 14 lat³.

² Np. Małe dziecko w chrześcijańskiej epigrafice nagrobnej III - VI w. W: Rodzina w starożytnym Rzymie, red. J. Jundziłł, Bydgoszcz 1993, s. 111 - 137; Alumni w inskrypcjach chrześcijańskich Rzymu. W: Rodzina w starożytnym Rzymie, red. J. Jundziłł, Bydgoszcz 1993, s. 235 - 257; Kilka uwag ogólnych nad znaczeniem inskrypcji wczesnochrześcijańskich w badaniach nad rodziną rzymską. W: Metodologia w badaniach naukowych historii wychowania, red. T. Jałmużny, I. i G. Michalscy, Łódź 1993, s. 196 - 202; Einige Bemerkungen zur Onomastik und Prosopographie christlicher Inschriften für Alumnus. W: Prosopographica, red. K. Ilski, L. Mrozewicz, Poznań 1993, s. 247 - 258; Relacje rodzice - dzieci od 17 roku życia w datowanych inskrypcjach nagrobnych miasta Rzymu. W: Wychowanie w rodzinie od starożytności po wiek XX, red. J. Jundziłł, Bydgoszcz 1995, s. 113 - 128; Rodzina w datowanych konsularnie, łacińskich inskrypcjach Rzymu. W: Rodzina a wychowanie - ciągłość i zmienność na przestrzeni wieków, red. J. Jundziłł, Bydgoszcz 1995, s. 71 - 79; Zróżnicowanie oraz zanikanie informacji o stosunkach rodzinnych w formularzu chrześcijańskich inskrypcji rzymskich a prowincjonalnych okresu późnego cesarstwa. „Antiquitas” 21, 1995, s. 171 - 177; Rodzina w VI wiecznych (datowanych konsularnie), łacińskich inskrypcjach chrześcijańskich. W: Rodzina w społeczeństwach antycznych i wczesnym chrześcijaństwie, red. J. Jundziłł, Bydgoszcz 1995, s. 315 - 330; Wspólne fundacje rodziców dla dzieci w datowanych konsularnie inskrypcjach chrześcijańskich Rzymu (III - VI w.), „Studia Pedagogiczne” 28, 1996, s. 37 - 48. Krytyka: D. B. Martin, The Construction of the Ancient Family: Methodological Considerations, „Journal of Roman Studies” 1996, s. 40-59.

³ W obrębie tabel dotyczących długości życia nie wyliczam średnich z racji niewielkiej często liczby danych. Uważam, że bardziej reprezentatywne będzie wykazanie danych liczbowych, a ich gęstość i tak jest wyraźnie widoczna w prezentowanych zestawieniach. Wprowadzenie w problematykę sytuacji dzieci i ludzi młodych w społeczeństwie rzymskim oraz ich wychowania por. np. B. M. Wilkinson, The Names of Children in Roman Imperial Epitaphs, Bryn Mawr 1961 (diss.); J. P. Néraudau, Etre enfant à Rome, Paris 1984; The Family in Ancient

Przyjęte kryteria wynikają z charakteru danych (podawanych długości życia), względów rozwojowych w których granice wyznacza koniec 1 roku życia, a później 3 lata. Brane były pod uwagę także poglądy starożytnych na okresy rozwojowe w życiu człowieka. Punkty graniczne wyznaczali oni na 7 i 14 lat jako czas osiągnięcia dojrzałości (właściwie 12 lat dla dziewcząt, 14-16 dla chłopców)⁴. Górną granicę zakreslają zaś zapisy źródłowe.

1. Podział dzieci na grupy wiekowe

W okresie tym 13 (19,1%) napisów dotyczy dzieci do 1,5 roku.

Tabela 1. I grupa wiekowa (0 - 1,5 roku)

Nr	Nr inskr.	Płeć	Pozycja	Wiek	Epitety	Uwagi
1	9.25157	M	<i>puer</i>	- . 5 -	<i>incomparabilis</i>	<i>vixit cum parentibus</i>
2	9.25130	M				
3	9.25564	?		- . 9 -		
4	9.25928	?	- . 9 . 20			
5	9.25276	Ż	<i>filius</i>	- . 10 . 6		
6	9.24995	M		- . 10 . 20	<i>dulcissimus</i>	
7	9.25233	M		? . . . -		
8	9.24983	Ż		1 . - . -	<i>innocentia</i>	
9	9.25101	M		1 . - . -		

Rome, ed. B. Rawson, London 1986; P. Garnsey, R. Saller, *The Roman Empire*, Berkley 1987, s. 107 - 162; J. Jundziłł, *Teoretyczne problemy wychowania w rodzinie rzymskiej (III w. p.n.e. - III w. n.e.)*, Bydgoszcz 1987; S. Dixon, *The Roman Mother*, London 1989; id., *The Roman Family*, London 1992, s. 98 - 132; T. Wiedemann, *Adults and Children in the Roman Empire*, London 1989; K. R. Bradley, *Discovering the Roman Family*, Oxford 1991; *Marriage, Divorce and Children in Ancient Rome*, ed. B. Rawson, Oxford 1991; M. Kleijwegt, *Ancient Youth*, Amsterdam 1991. Chrześcijaństwo: Małżeństwo i rodzina w chrześcijaństwie starożytnym, red. St. Longosz, „Vox Patrum” 8/9, 1985.

⁴ W. Suder, *Klasyfikacja wieku ludzi w imperium rzymskim*, „Kwartalnik Historyczny” 1977, z. 3, s. 583 - 584. Odnośnie literatury chrześcijańskiej por. np. J. Hagger, *Die Kinderpsychologie Augustins*, München 1937, s. 63 - 178 (zwl. 63 - 91, 105 nn., 161 nn.); S. Solazzi, *L'eta del infans*, „Bolletino dell Inst. di Diritto Romano” 1947, s. 554 - 560.

Nr	Nr inskr.	Płeć	Pozycja	Wiek	Epitety	Uwagi
10	9.25520	Ż	<i>filia</i>	1 . - . -		
11	9.24873	?		1 ?		
12	9.25273	M	<i>filius</i>	1 . 2 . 15	<i>dulcissimus innocentius</i>	
13	9.25219	Ż	<i>infans filia</i>	1 ? . ? . ?	<i>karissima</i>	<i>uixit. AN. G. TE C[. . .]</i> ⁹

Dziewczęta: 4 (30,8 %); chłopcy: 6 (46,2 %); NN: 3 (23 %)

Cała grupa w stosunku do populacji: 20,3 %

Wiek podany w układzie: lat, miesiące, dni, wyjątkowo godzin

Źródło: badania własne

W analizowanej grupie wiekowej występuje równowaga między niemowlętami do roku życia a dziećmi zmarłymi w wieku 1 roku i roku z kilkoma miesiącami. Śmiertelność wyraźnie koncentruje się wokół roku życia dziecka, gdyż pomimo wystąpienia przypadku śmierci dziecka 5-miesięcznego, większość (9 czyli 69,2%) pozostałych dotyczy tego właśnie wieku⁵. Zwraca uwagę fakt, iż w przypadku 8-miesięcznego dziecka użyto terminu *puer*, na ogół stosowanego do dzieci starszych, określenie zaś *infans* – o ile tyczy rzeczywiście około rocznego dziecka (napis uszkodzony) jest zgodne z terminologią innych źródeł. Określenia *filius*, *-a*, choć nie zawsze stosowane odnoszą się zarówno do niemowląt, jak i dzieci rocznych, co jest oczywiste, choć dziwi, że dosyć często je pomijano.

Wśród naszych napisów brak właściwie specyficznie dziecięcych epitetów. Zastosowano 2 razy *dulcissimus* i 1 raz *karissima* oraz *incomparabilis*, ale wynikać to może z uszkodzeń napisów. W każdym razie te zachowane są standardowe w „języku nagrobnym” i stosowane także do dorosłych. Brak więc tu śladu zaangażowania uczuciowego, poza pozycją 4, kiedy to fundatorzy wyrażają jakby żal, że tak mało czasu dziecko przebywało z rodzicami⁶.

⁵ Problem śmiertelności por. P. Salmon, *Population et depopulation dans l'Empire romain*, Bruxelles 1974, s. 114 - 172. Materiał porównawczy z inskrypcji por. H. Nordberg, *Biometrical Notes*, Helsinki 1963, s. 43 - 68 (najwięcej między 1 a 9 rokiem); M. Clauss, *Probleme der Lebensalterstatistiken aufgrund römischer Grabinschriften*, „Chiron” 1973, s. 402 (znaczące wielkości dla wieku 0 - 9 lat); B. Frier, *Roman Life Expectance: Ulpian's Evidence*, „Studies in Classical Philology” 1982, s. 213 - 251; id., *Roman Life Expectance. The Pannonian Evidence*, „Phoenix” 1983, s. 328 - 344.

⁶ Wprowadzenie por. A. Gagner, *Epigraphica Latina*, „Eranos” 1926, s. 12 - 17; G. Harrod, *Latin Terms of*

Zachowane imiona dzieci są pojedyncze z jednym wyjątkiem, kiedy to podano dwa imiona dziewczynki, ogółem zapisano je 8 razy. Dla dziewcząt są to: Aurelia Eustocia, Gemina, Severa (podane imię ojca), Irene; a chłopców: Aur[...], Dioscolius, Euf[...] pochodzący z Vindobony (*puer Pannonicus* – może niewolnik?) oraz Heliodorus.

Formularz napisów jest skromny, ale zawiera jednak długość życia, filiację, kilka razy epitety, 2 razy datę śmierci i pochowania, 4 razy zaś zawołanie *in pace* na końcu napisu. Gdyby nie uszkodzenia byłyby to informacje często kompletniejsze niż te dotyczące innych członków rodziny, np. małżonków. Być może także można by wyznaczyć dokładniej datację, przesuwając napisy bardziej szczegółowe bliżej IV w.

Tabela 2. II grupa wiekowa (1,5 - 3,5 lat)

Nr	Nr inskr.	Płeć	Pozycja	Wiek	Epitety	Uwagi
1	9.25334	M	<i>infans</i>	1.3.16	<i>dulcissimus</i>	
2	9.24979	Ż		1.8.-	<i>benemerenti</i>	<i>b.m.</i> raczej do matki
3	9.25562	Ż		1.10.15	<i>dulcia</i>	
4	9.25075	M	<i>filius</i>	1.11.-		
5	9.25282	Ż	<i>filia</i>	2...?	<i>carissima</i>	
6	9.25082	Ż	<i>filia</i>	2.1.20	<i>dulcissima</i>	
7	9.25140	Ż	<i>filia</i>	2.1.24	<i>dulcissima</i>	
8	9.25303	M		2.2.27		także data narodzin (?)
9	9.25405	M		2.3.8		
10	9.25199	M	<i>filius</i>	2.5.8	<i>dulcissimus</i>	
11	9.25571	Ż		2.5.19	<i>benemerenti</i>	<i>b.m.</i> może do ojca
12	7.19141	M		2.8.8	<i>benemerenti</i>	
13	9.24696	M	<i>filius</i>	2.8.13	<i>qui legitis inmente habetote</i>	2 imiona, fundują rodzice 1 imię 2. poł. III w.
14	9.25579	Ż	<i>filia</i>	3.3.3	<i>benemerenti</i>	
15	9.25253	Ż		3.5.5-		

Dziewczęta: 8 (53,3 %); chłopcy: 7 (46,7 %)

Cała grupa 15 (23,4 %)

Źródło: badania własne

Endowment and of Family Relationship, Princeton 1909, s. 231 i nn.; P. Testini, Le catacombe e gli antichi cimiteri cristiani in Roma, Bologna 1966, s. 209; M. Manson, Puer Bimulus, „Mélanges de l'Ecole Française de Rome. Antiquité” 1978, f. 1, s. 249 - 250; J. Klepartová, Kinder in Pompeji. „Klio” 1984, s. 192 - 209.

Kontynuacją tendencji wykazującej większą śmiertelność w wieku około jednego roku życia są tu pozycje 1 – 4, ale właściwie przypadki te należą do licznej grupy tyczącej już śmiertelności 2 – 2,5 latków obu płci tak, że w naszym przypadku tworzy się znaczący zbiór 12 przypadków śmierci w wieku około 2 lat (17,6% dostępnej tu populacji). Brakuje jednak danych, aby ustalić przyczyny zgonów.

Epitety określające pozycję dzieci to znowu głównie *filia*, *-us* i raz tylko *infans*. Znaczący jest ich brak w 7 przypadkach (46,7%). Epitety uczuciowe to 5 razy użyty *dulcia* - *dulcissima*, *-us* i raz *carissima*, tak więc raczej starano się je dobrać pod wzorec „słodkiego” dziecka, choć jest to epitet standardowy, stosowany do wszystkich członków rodziny. Pojawiające się *b. m.* dowodzi raczej ulegania formularzowi napisów, niż indywidualnym skłonnościami.

W stosunku do poprzedniej grupy imiona rozkładają się nieco inaczej. U dziewcząt to: Valeria Domestica, Aurelia, Candida, Constantia, Eusebia, Hilaritata, Tyche i Verecunda; u chłopców zaś: P. Iulius Maron (2 lata!), Claudius Felix, Gregorius Phoebadus, Fonteius Saturninus, Lucretius Paulus oraz Ianuarius Patricius. Tak więc przewaga imion wielokrotnych (w tym potrójnego) jest znacząca po stronie chłopców. U nich i u dziewcząt formularz jest jednak identyczny w stosunku do poprzedniego, częściej może rodzice występują pod swoimi imionami. Tylko 2 razy zaznaczono daty śmierci (raz jako narodzin do wiecznego życia, ale też może po prostu narodzin) i pochówków.

W obrębie tylko tej grupy trudno dostrzec jakieś większe różnice zarówno pomiędzy płciami (z wyjątkiem imion), jak i w pozycji społecznej dzieci o jednym i wielu imionach. Wyraźnie natomiast widać jakby większą dbałość o formularz (bardziej rozbudowany) dla starszych dzieci w stosunku do tych z tabeli 1. W niektórych jednak przypadkach (poz. 5 i 12) uczucia żywsze kierowane są do mniejszych dzieci.

Tabela 3. III grupa wiekowa (3,5 - 7 lat)

Nr	Nr inskr.	Płeć	Pozycja	Wiek	Epitety	Uwagi
1	9.25255	Ż	<i>soror</i>	3 . 7 . -		wiek brata?
2	9.25535	M		3 . 11 . 6		
3	9.25885	M?		3 . 11 . 20		M ? uszk.
4	9.24909	M		4 . - . -		
5	9.23864	Ż	<i>filia</i>	4 . - . -	<i>dulcissima, bene merenti</i>	
6	9.25001	M	<i>filius</i>	4 . - . 22	<i>dulcissimus</i>	
7	9.25519	Ż	<i>filia</i>	4 . 2 . 9		
8	9.25255	M	<i>filius</i>	4 . 7 . -		
9	9.25318	M		5 . - . -		
10	9.25347	M		5 . 1 . 7		
11	9.25326	Ż		5 . 2 . 15		
12	7.19947	M		5 . 3 . 9		dat. kons. 298 r.

Dziewczęta: 4 (33,3%); chłopcy: 8 (7? - 66,7/58,3%)

Cała grupa: 18,8 %

Źródło: badania własne

W grupie wiekowej dzieci 3,5 do 7- letnich obserwujemy śmiertelność skoncentrowaną wokół 2 połowy czwartego i początku piątego roku życia. Podawanie wieku traci jakby nieco na dokładności, gdyż mamy 3 przypadki określenia go tylko co do roku, ale wobec 12 przypadków nie jest to zbyt dużo (25%), poza tym mogły to być jednak mniej więcej dokładnie podawane dane⁷.

Podstawową różnicą jest załamanie się tendencji wzrostu liczby epitetów, których tu właśnie nie ma (tylko 2 pozycje), te które wystąpiły są kontynuacją tendencji do preferowania określenia *dulcissimus, -a*. Tylko 4 razy (33,3%) pojawiło się określenie *syn, córka*, więc w prawie 2/3 napisów brak tego „rodzinnego” określenia. Być może przewaga chłopców w tej grupie powoduje zmniejszenie liczby epitetów, ale w poprzednich okresach trudno dostrzec preferencje w tym względzie dla dziew-

⁷ W całym ICUR ma być 45,2% napisów określających wiek z dokładnością co do roku, 19,4% do miesiący, 35,3% do dni por. RICHG vol. 1, 41.

czął. Nie można też wiązać tego faktu z fundatorem (np. hipoteza, że mężczyzna był bardziej surowy w określaniu epitetami), gdyż na 3 podane (2 matki, 1 ojciec) epitety użyto zarówno w fundacji matki, jak i ojca (jednak podwójnie w fundacji kobiecej).

Imiona dziewcząt to: Castresa, Litoria, Sebera – są więc tylko pojedyncze podobnie, jak i fundatorów, podwójne występują u chłopców: Aurelius Leonus (ojciec także 2 imion), P. Liberius Sporus Ivcvndus (ale to drugie być może ojca?) oraz Aemilius [... Hi?], Leonus Larus, Marcellus *qui et* Exsuperantius. Utrzymuje się więc tendencja do zwiększania przewagi chłopców o podwójnych imionach nad dziewczynkami. Jedno podwójne imię chłopca jest w części chrześcijańskie, najpewniej nadane po chrzcie (*qui et* Exsuperantius), co sugeruje, iż czasem chrzczono jednak dzieci nawet w tak stosunkowo wczesnym okresie. Dalej dominują także imiona o klasycznie rzymskiej wymowie⁸.

Formularz napisów w tej grupie jest ubogi. Aż 6 napisów ma tylko imię dziecka i daty życia (7.19947 ma datę konsularną oraz *d. m.*, co wraz z podwójnym imieniem czyni wrażenie pochodzenia z rodziny stojącej wyżej społecznie i raczej słabym nalocie wiary chrześcijańskiej). Dwa dalsze napisy dodają do tego tylko imiona fundatorów z określeniem stopnia pokrewieństwa, a raz występuje dopisek *in pace*. Tylko 2 inskrypcje wyróżniają się dodatkowymi epitetami oraz zawołaniem *in pace*. Charakter chrześcijański leży więc głównie w znakach graficznych, które jak wspomniałam zostały pominięte w analizie (chryzma, gołąb).

⁸ Chrzest dzieci: J. C. Didier, Saint Augustin et le bapteme des enfans, „Revue des Etudes Augustiniennes” 1956, s. 109 - 129.

Tabela 4. IV grupa wiekowa (7,5 - 14 lat)

Nr	Nr inskr.	Płeć	Pozycja	Wiek	Epitety	Uwagi
1	9.25477	Ż	<i>filia</i>	8 . . . -	<i>dulcia nep.</i>	do niańki?
2	9.25874	M	<i>filius</i>	9 . . . -	<i>dulcissimus</i>	
3	9.25966	M		10 . . . -	mądrość	poezja nagrobna
4	10.27055	Ż		10 . 8 . -		funduje 3 im. ojc. i 2 im. matka data kons. 234 r.
5	9.25938	?		11 . . . -		uszk.
6	9.24899	M		12 . . . -	<i>b.m.?</i>	<i>b.m.</i> matki, ojca?
7	9.25032	M		12 . . . -		
8	9.25324	M		12 . . . -		
9	3.8716	M	<i>filius</i>	12 . 2 . .	<i>benemerenti</i>	data kons. 268/79
10	9.25619	M	<i>filius</i>	13 . - 22	<i>b. [onae] m. (emortae)</i>	inwokacja
11	9.25213	Ż	<i>filia</i>	13 . 4 . 7	<i>dulcia, sancta, benemerenti</i>	epitety rodziców?

Dziewczęta: 3 (27,27%); chłopcy: 7 (63,63%); NN: 1 (9,09%)

Cała grupa: 16,9%

Źródło: badania własne

Prezentowana grupa wiekowa nie jest co do długości życia tak jednorodna, jak poprzednie, gdyż mamy 5 (45,4%) przypadki wieku 8-11 lat; 4 (36,4%) wieku 12 lat i 2 (18,2%) 13 i więcej lat. Natomiast jeśli chodzi o płeć są to prawie sami chłopcy, którzy tak jak i dziewczynki określani są jako *filius,-a*. Także i w tej grupie rozkład określiń wydaje się przypadkowy – w 5 napisach wystąpiły, w 6 ich brak.

Choć epitety pojawiają się częściej to z wyjątkiem pozycji 3 i 11 są standardowe. W pierwszym przypadku jest to poezja nagrobna, ale o wymowie bezosobowej, z wyrażeniem nadziei na wieczną szczęśliwość *u stóp Chrystusa*. Treści dotyczą tylko ogólnie bólu rodziców, autor podkreśla także zdolności syna

do zdobywania wiedzy. Przypomina to napisy i sceny sarkofagowe w kulturze pogańskiej II - IV w., kiedy to dosyć często sławiono potencjalną zdolność dziecka do osiągnięcia mądrości. Sceny sarkofagowe interpretował już w 1932 roku H. I. Marrou, sarkofagi biograficzne zaś z taką ideologią mają stosunkowo bogatą literaturę naukową. W naszej inskrypcji mamy więc dowód nie tylko recepcji otaczającej chrześcijańską kulturę (ale tylko w tym jednym przypadku), lecz także świadectwo występowania tu rodziny zamożniejszej, o znacznych możliwościach dostępu do kultury, być może stojącej więc społecznie na poziomie co najmniej średnim⁹.

Dziewczynki są *stodkie* (brak superlativu!), podobnie jak chłopiec z pozycji 2 oraz dzieci z grup wcześniejszych. Zwiększa się liczba epitetów bardzo już odpersonalizowanych, czyli *b. m.* Nowością jest pojawienie się epitetu *sancta* – w stosunku do prawie już dorosłej dziewczyny. Być może przeznaczona została do zakonu, ale takie epitety występowały także w napisach dla żon¹⁰.

Poza 3 napisami (3.8716, 9.25213 i 25966), co daje 27,3%, reszta ma ograniczony formularz, ale też tylko w 3 inskrypcjach brak fundatorów.

Imiona chłopców to: P. Aelius Lucius, Chrestus Marcianus, Bubvlonius S[...?], Ulpus Petrus oraz Lavrentius i Restitutus, a dziewcząt: Fulvia [Felic ?]ita, Cornelia Pavla i Iucunda. Ponownie więc chłopcy mają przewagę w liczbie imion. Widać także pewien wpływ religii na imiona, które tu częściej niż w poprzednich grupach mają charakter chrześcijański, ale ogólnie dalej przeważają typowo rzymskie. Kilka imion chłopców jest jednak typowo rzymskich.

⁹ Por. H. I. Marrou, *Mousikos aner*, Grenoble 1973; N. B. Kampen, *Biographical Narration and Roman Funerary Art*. "American Journal of Archaeology" 1981, s. 47 - 58; J. Huskinson, *Roman Children's Sarcophagi: Their Decoration and its Significance*, Oxford 1996.

¹⁰ B. Hesberg - Tonn, *Coniunx carissima*, Stuttgart 1983, s. 212 i nn.

Tabela 5. V grupa wiekowa; dzieci powyżej 14 lat oraz wiek zatarty

Nr	Nr inskr.	Płeć	Pozycja	Wiek	Epitety	Uwagi
1	9.25069	Ż	<i>soror</i>	17 . . .		wyzwolenica
2	9.24992	Ż		18 . . .	<i>B.M., benemerenti</i>	drugi ep. do rodziców?, córka 2 im.
3	9.25600	Ż		18 . 5 . .		wiek 20 lat?
4	9.25843	?		20 . . .		niewolnicy
5	9.25323	Ż		21 . 3 . .	<i>incomparabilia</i>	
6	9.25069	M	<i>frater</i>	22 . . .		wyzwoleniec
7	9.25555	Ż	<i>soror</i>	22 . 3 . .		
8	9.25389	M		23 . . . 32	<i>cast[o] erudito</i>	
9	9.25962	Ż	<i>filia</i>	27 . . .	prośba o modlitwę	fundują 1 im. rodzice 1 im. córce
10	9.25844	Ż		35 . . .	<i>castissima femina amatrix parentorum</i>	
11	9.25117	M	<i>filius</i> ?	<i>carissimus</i>	
12	9.25265	M	<i>filius</i>	. . . ? - ?		
13	9.25874	M	<i>filius</i>	? - ? . .	<i>B ? M</i>	słownie <i>diebus</i> może I grupa
14	9.25323	Ż	<i>soror</i>	. .] 5 . .		siostra kobiety z poz. 5, wiek 15 lub 25 lat

Kobiety: 8 (57,1%); mężczyźni: 5 (35,7%); NN: 1 (7%)

Cała grupa: 21,8%; ogółem napisów w 5 grupach 65.

Źródło: badania własne

Grupa ta jest raczej przypadkowa i niejednorodna, nie powinny do niej właściwie należeć przypadki z pozycji 4 – 10, z racji zbyt zaawansowanego wieku zmarłych. Charakter fundacji rodziców dla tych, co prawda dorosłych, ale ich dzieci, spowodował włączenie i tych danych. Mamy też znaczny procent napisów mocno uszkodzonych, które oczywiście mogłyby kwalifikować się do każdej z grup wiekowych, ale brak kryteriów, które pozwalają plasować je dokładniej w grupach. Dzieci z dwu ostatnich pozycji, poprzez użycie terminu *filius* i zastosowany formularz, mogą należeć do grupy II lub V.

Wśród epitetów wyróżniają się te z pozycji 9 i 10, ukazując związki między rodzicami a dorosłymi już dziećmi. Jak na analizowany teraz typ napisów, odznaczają się większym ładunkiem uczuć, czego wyrazem jest prośba o modlitwę za zmarłych oraz podkreślenie, że córka kochała rodziców. Przy okazji także i w tej

grupie inskrypcje poświęcone kobietom mają więcej epitetów niż fundacje dla mężczyzn.

Imiona w pozycji 1 – 4 i 7 – 9 to: Agape Aurelia Vincentia, [...]a Victora Perpetua oraz Lydus Elpiio ...]rtus (?) i Aurelius Dionysius – oba ostatnie z nalotem greckim (wyzwoleńcze?)¹¹.

2. Dzieci z napisów pozbawionych informacji o ich wieku i o fundatorach

Napisy tej klasy to zbiór 24 inskrypcji (27,2%). Dzieląc je według płci 14 (58,3%) należy do chłopców, a 10 (41,7%) do dziewczynek.

W grupie chłopców mamy 6 samych jedynie określeń pozycji (*filius*), w tym 1 napis *puer kari[...]*. Następne 3 to tylko imiona: Vlpius Spectaculus i Ivlianus oraz Vit[alis] z dopiskiem *filio*¹². W następnych 5 napisach mamy następujące imiona oraz epitety: [Ae]lius – *filio suo p(uero) o(ptimo)*, Faustinus, który jest *dulcissimus*, Primus *incomparabilis (viuas in deo)*, Primitivus *benemerenti*, X *dulcissimus* oraz *benemerenti*¹³. Z wyjątkiem przedostatniego reszta mieści się w grupach I - IV, nie pojawiają się też tu nowe epitety: *puerus optimus*, który brzmi bardzo poważnie i tradycyjnie (tytulatura kojarząca się z epitetami bogów pogańskich i cesarzy) nie wprowadza poprzez swą wyjątkowość nowej jakości. Za to fundatorzy napisu dla Primusa podkreślili wyznawaną wiarę przypomnieniem, że syn nie umarł, a *żyje w Bogu*.

Zespół napisów dotyczących dziewczynek jest jeszcze mniej urozmaicony, gdyż 6 z nich to tylko terminy *filiae*, a 1 zawiera imię Iunia i określenia, z których pozostały pojedyncze litery greckie, co oznacza, iż fundator, mimo rzymskiego imienia córki miał pochodzenie greckie, był (byli) więc najpewniej niewolnikiem bądź wyzwolencem¹⁴. Pozostałe 3 zawierają imiona i epitety: Ivlia – *dulcissima*,

¹¹ Status dzieci w małżeństwach mieszanych oraz w *familia* por. P. R. C. Weaver, *The Status of Children in Mixed Marriage*. W: B. Rawson, *The Family in Ancient Rome*, London 1986, s. 145-169; B. Rawson, *Children in the Roman Familia*. W: *ead.*, s. 170 - 200.

¹² 1 grupa: 9.25300; 25675 (*puer*); 25824; 25872; 25874 b-c; 2 grupa: 9.25297; 25620; 25731b por. B. Stawoska, *Małe dziecko...*, s. 111 - 136.

¹³ 9.25544; 25133; 25451; 25448; 25664. Rzadki w chrześcijańskich inskrypcjach epitet *puer optimus* wskazuje na silne związki z tradycją pogańską. W późniejszym okresie (IV - VI w.) związki te widać najsilniej w poezji nagrobnej, niczym nie różniącej się w treści i stylistyce od utworów pogańskich opiewających rozpacz rodziców po śmierci dzieci, por. B. Lier, *Topica carminum sepulcralium latinorum*, „*Philologus*” 1903, s. 456-467; R. Lattimore, *Themes in Greek and Latin Epitaphs*, Urbana 1942, s. 187 - 191, 299 - 335.

¹⁴ 9.25305 b = D 771a; 9.25536; 25870a-b; 25871; 25877; 25878a. Materiał porównawczy por. B. Hesberg - Tonn, *op. cit.*, *passim*.

Secunda (lub Secundina) – *dulcissima* (?), Vibianeta – δουλ(η). Najwięcej epitetów tu występujących dotyczy grupy II, więc może dziewczynki należą do tego przedziału wieku, ale równie dobrze mogą należeć do grup I–IV. Dwie z nich mogą być córkami niewolnic lub dziećmi małżeństwa wyzwolenców¹⁵.

3. Rodzice a dzieci

3.1. Rodzice występujący wspólnie

Materiał dotyczący rodziców tworzą 34 napisy. Podzielone zostały formalnie na 3 grupy ze względu na zmieniający się formularz, z którego nie zawsze jasno wynika np. pozycja par fundatorów względem siebie i dzieci oraz różny sposób określania rodziców – np. *pater et mater, parentes* itp.

Najmniej oczywiste związki łączą fundatorów, którzy jako mężczyzna i kobieta określani z imion wystawiają napis dziecku lub dzieciom. Takich napisów jest 8 (23,5%). Wśród nich 4 pary fundatorów mają na pierwszym miejscu mężczyznę: Avrelius Dionysius i Maria Maxentia dla *filio* Ienuaris, Fonteius Satvrninus i Avrelia Myrsina dla chłopca o imionach Fonteivs Satvrninus, który jest dla nich *dulcissimus*. Następnie Sabbulus i Prima fundują napis dla *X b. m.* oraz Pastor, Titiana i Marciana dla chłopca o imieniu Chrestus Marcianus, *filius b. m.*, przy czym fundatorzy wyrażają jakby radość z uzyskania przez niego życia wiecznego¹⁶.

Stosunki panujące między członkami pierwszej pary nieco dziwią, gdyż ich syn ma 1 imię, ale pozycja ojca (wyzwoleniec, sądząc po greckim imieniu) może być niższa i tą dziedziczy. W drugim przypadku widać związek syna z ojcem i nieomal pewne jest, że występuje tu też jego matka, która miała niższą pozycję od męża. Małżonkami i rodzicami byli równi pochodzeniem fundatorzy z drugiej inskrypcji. Natomiast w ostatnim przypadku mogą to być małżonkowie – rodzice: Pastor i T]i[t]iana wraz z córką, a siostrą pochowanego Chrestusa Marciana. Ma on jednak 2 imiona. Druga kobieta może być jednak niańką lub siostrą ojca czy też matki albo dalszą krewną. Nie jest też wykluczone, że pierwsze dwie osoby

¹⁵ 9.25291; 25305a; 25508 por. R. S. Bagnall, *Freedmen and Freedwomen with Fathers?* „Journal of Juristic Papyrology” 1991, s. 7 - 8.

¹⁶ 9.25265; 25199; 25489; 3.8716 (268 lub 279 r.). Wyprzedzanie w napisach imion męskich przez żeńskie może być podstawą w badaniach stosunków rodzinnych, prestiżu, uczuć itp. – por. M. Boudreau Flory, *Where Women Precede Men*, „Classical Journal” 1984, s. 216 - 224.

to wychowawcy (ale dlaczego wtedy na pierwszym miejscu?), a Marciana jest matką, gdyż drugie imię chłopca (wtedy wyzwolenca nieznanego ojca) jest identyczne z imieniem matki.

W kolejnych 3 (8,8%) przypadkach to kobieta jest na pierwszym miejscu: Veneria i Theofilus – *filio*, Sabina i Venuleius Charitonianus – Turciae, która jest na pierwszym miejscu napisu. Ostatnia inskrypcja jest zatarta, ale chodzi o parę ludzi z jednym imieniem, którzy fundują napis synowi określonym jako *innocentissimus*. Dwie pary określają się jako *coniugi* (do męża) i *coniuges* do siebie. Najpewniej są to rodzice – małżonkowie przedkładający jakby własny związek (z przewagą kobiety) nad dziećmi – nawet chłopcami!¹⁷

Następną grupę stanowią napisy (7 – 20,6%), w których pary tworzą rodzice o podanych wprost określeniach: *pater et mater*, przy czym 6 razy ojciec jest na pierwszym miejscu, ostatni zaś napis stawia go na końcu po matce i synu (napis jest jednak mocno uszkodzony i może zajść inna sytuacja). Mamy tu po 3 pary rodziców o więcej niż jednym imieniu: Aemilius Nicon i Seruanda fundują dla Irene – *fil. dulcissime desiderantissime* i C. Iul. Chrysogonus i Aur. Hel(i)as dla C. Iul. Fructos; Aurelius Dionysius i Maria Maxentia dla syna o imieniu Ienuarius oraz pary rodziców o jednym imieniu: Agathangelus i Pi(...?) dla *Ma(...)*e filiae b. m.**; Filonides i Irene dla Filon i Filonius, braci; Phoebodus i Festa dla syna o imionach Gregorius Phoebodus, co oznacza, że małżeństwo niewolnicze (wyzwolenicze?) miało syna wolnego (wyzwolenca) o imieniu wspólnym z ojcem. Reszta to napisy zbyt uszkodzone, by na ich podstawie odtwarzać kolejność wystąpienia imion¹⁸. Także i tu ubogi formularz nie pozwala odczytać wzorców stosunków rodzinnych, odnoszenia się do siebie rodziców oraz rodziców i dzieci. To, co najwyraźniejsze, to postawienie ojca na pierwszym miejscu oraz skromne ilościowo i jakościowo epitety określające dzieci, a także pochodzenie wyzwolenicze bądź niewolnicze tych rodzin.

¹⁷ 9.25561; 25556; 24905; ostatni (9.25009 = D 763) to wzmianki o pochowanych w hypogeum (?): wyzwolenicy patrona; patron wymienia żonę, też wyzwolenicę; mężczyźni (chłopcu? - Clodius Crescentianus), który ma imiona wspólne z patronem (L. Clodius Crescens). Może więc chodzi o siostrę żony, a także wymienia się syna choć brak wyraźnej wskazówki co do tego ostatniego. Możliwe są też inne układy. W napisach pogańskich z Rzymu mąż nagminnie występuje przed żoną. Znamy tylko 88 przypadków odwrotnych (M. Boudreau Flory, op. cit., s. 216), w takim świetle różnice w naszym zbiorze są minimalne.

¹⁸ Kolejno: 9.25274; 25301 = D 4090; 9.25265 oraz 9.24920; 25387; 24696 (2 poł. III w.). Uszkodzone: 9.25529; 25103 (raczej odnosi się do ojca) – por. G. Menaut, Probleme der globalen Betrachtung der römischen Inschriften, „Bonner Jahrbucher” 1975; H. Gülzow, Christentum und Sklaverei in der ersten drei Jahrh., Bonn 1969.

Kolejny zbiór w fundacjach rodziców (ogółem 16 napisów – 47%) tworzą te, w których występuje określenie *parentes*. Jedynie w 3 napisach są to pary małżeńskie (?) o potrójnym imieniu ojca i podwójnym matki oraz (w 2 przypadkach) podwójnych imionach, po których występuje właśnie określenie *parentes*. Mają one silne związki onomastyczne, nieczęsto spotykane w naszych napisach: Ti. Cl. Marcianvs i Cornelia Hilaritas zamówili napis dla córki o imieniu Cornelia Pavla. Ojciec ma najwyższą pozycję (pierwszy w napisie, warstwa średnia?), matka może być wyzwolenicą skoro córka nie przejęła po ojcu imienia. Może to też spowodowało brak epitetów w napisie. Następna para to [Fului]a Secundina i [F]ulius Ideus [*pare*]ntes fundują córce o imieniu Fuluia (Felic?)itas – *dulcissima* i *sancta*. *Gentilicium* jest wspólne dla wszystkich osób! Być może chodzi o rodzinę niewolniczo-wyzwoleńczą, jak na to wskazują analogie z przytoczonego wcześniej materiału. Ostatnia fundacja dotyczy syna o imieniu Lucretius Pau[lus] *dulcissimus*, któremu napis fundują Lucretius Eutyches i Lucretia Maximilla *parentes*. Czy w takim razie – o ile zachować przynależność wyzwolenczą tej rodziny, byli oni w formalnym związku małżeńskim? To mogłoby tłumaczyć użycie terminu *parentes*¹⁹. Dostrzec można w tej fundacji jakby bliższy związek uczuciowy z dziećmi.

Następne 6 (18,2%) napisów dotyczy już grupy *parentes*, ale bez podania imion rodziców. Są to fundacje poświęcone córkom. Po 3 napisy przypadają córkom (zawsze wymienionym na pierwszym miejscu) o jednym i dwóch imionach (w tym 1 napis uszkodzony). W pierwszej podgrupie tylko 1 córka ma dodany epitet (*dulcissima*), ale rodzice są *quientes* i w tym przypadku towarzyszy im niania lub inna kobieta. W drugiej podgrupie formularz jest podobny – znowu tylko raz wspomniano o wzajemnej miłości między dziećmi a rodzicami, choć tyczy to nietypowego układu z córką aż 35-letnią. Rodzice są *destomachati*, raczej w znaczeniu uspokojenia, pogodzenia się z losem po śmierci córki²⁰.

Chłopców dotyczą 4 (12,1%) fundacje bardzo zróżnicowane, bo jeden z nich ma 2 imiona (*benemerenti*, 1 rok), w następnej są bracia o 2 i 1 imieniu (*carissimis*); syn o 1 imieniu (poezja nagrobna); syn z zatartym imieniem (być może nie było go w ogóle w napisie!)²¹. Całą klasę napisów rodzicielskich zamykają 2 fundacje

¹⁹ 10.27055 z 234r. oraz 9.25213; 25334 - oba II/III w. por. małżeństwa wyzwolenicze: S. Dixon, *The Family...*, s. 53- 55 i podana tam literatura naukowa.

²⁰ 9.25140; 25276; 25479 oraz 24992; 25600; 25844. Uczucia rodziców: J. P. Néraudau, op. cit., s. 335 - 372; P. Veyne, *La Famillie et l'amour sous le Haut - Empire Romain*, „*Annales ESC*” 1978, s. 35 - 62; M. Golden, *Did the Ancients Care When their Children Died?*, „*Greece and Rome*” 1988, s. 154 - 160.

²¹ 9.25075; 25525; 25966; 25874.

nieokreślonym z płci dzieciom (jedno 20 lat) zawierające formułę *parentes sui fecerunt sui ispiriti bon(a)i fontei*, co oznaczać może zarówno dzieci własne, jak i rodziny oraz jedne i drugie. Być może też forma *parentes* oznacza małżeństwo, wtedy w grę wchodzi wszyscy zmarli domownicy, a nawet współwyznawcy! Mamy też tutaj 1 tylko fundację syna (3%) dla rodziców, których określa on jako *dulcissimis*, nie ma tu żadnych innych informacji²².

Tabela 6. Fundacje rodziców dla dzieci

Nr	Fundatorzy	Fundacje (kto --> komu)
1	Bez terminu na określenie fundatorów	2 m + 2 k --> 1 s
2		2 m + 2 k --> 2 s
3		1 m + 1 k --> X
4		1 m + 1 k + 1 k --> 2 s
5		1 k + 1 m --> X s
6		1 k + 2 m --> 1 c
7		1 k + 1 m --> X s
8		3 m + 2 k --> 3 c
9	Pater et mater	2 m + 2 k --> 1 s
10		2 m + 1 k --> 1 c
11		1 m + 1 k --> 1 c
12		1 m + 1 k --> 1 s + 1 s
13		1 m + 1 k --> 2 s
14		uszk. <i>pater et mater</i> , bez imion
15	uszk. <i>pater et mater</i> , bez imion	
16	Parentes z imionami	3 m + 2 k --> 2 c
17		2 k + 2 m --> 2 c
18		2 m + 2 k --> 2 s

²² 9.25843; 25198; 25120 b; 25240. Napis 9.25103 to być może także fundacja rodzinna, ale nie da się odtworzyć komu i przez kogo ustanowiona: *Disidiena...*

*Brosiana... et... Faustinus filius
et Sabinus parens
BMF*

Nr	Fundatorzy	Fundacje (kto --> komu)
19	Parentes bez imion	2 c <-- p
20		2 c <-- p
21		2 c <-- p
22		1 c <-- p
23		1 c <-- p
24		1 c <-- p
25		2 s <-- p
26		2 s + 1 s <-- p
27		1 s <-- p
28		X s <-- p
29	Rodzice	p --> X d
30		p --> X d
31		p --> X nn
32		X s --> p
33		X nn --> p

Legenda: m – mąż (lub mężczyzna bez określenia pozycji)

k – żona (lub kobieta bez określenia pozycji)

s – syn; c - córka; d - dziecko (dzieci)

p – parentes; X - imię zatarte

X nn – zatarte imię, brak możliwości określenia płci

Przykład: 1 m + 1 k - -> 1 s = jednoimienni rodzice fundują napis

jednoimiennemu synowi

Legenda odnosi się do wszystkich następujących zestawień (podane zostaną jedynie uzupełnienia).

Źródło: badania własne

3.2. Ojcowie

Fundacja ojców lub dla nich to 32 napisy. Spośród nich 8 (25%) dotyczy napisów ufundowanych synom. Nie zawsze fundator określony był w nich jako **pater**, często odczytanie funkcji ojca wynika z określenia płci, zaimków. W 4 (12,5%) napisach synowie 3 imion (1) i 2 imion (3 razy) występują na pierwszym miejscu i tylko raz zastosowano tu formułę *filius svvs*, reszta ojców ma tą

samą liczbę imion. Podobieństwo przy 3 imionach jest dosłowne, przy 2 mamy do czynienia z tym samym pierwszym imieniem. W 3 pierwszych napisach są też dodatkowe epitety określające synów: *casto erudito* (lat 23), *dulcissimus* (a ojciec *quiescens*) *carissimus* (ojciec *b. m.*)²³. Reszta napisów dla synów to 2 (6,3%) dotyczące ojca i syna (raz *dulcissimus*) o jednym imieniu oraz 2 (6,3%) z formułką *filio carissimo*, z zatartym imieniem ojca oraz także uszkodzony: *filio pater*²⁴.

Ojcowie ufundowali w omawianym okresie 11 razy (34,4%) napisy córkom. Dwa razy (6,3%) ojciec o 3 imionach fundował córkom (w tym raz dwóm siostram Aeliabus Serene et Noricae *filiabus pientissimis* – to traktowanie łącznie może oznaczać bliźniaczki zmarłe w jednym czasie); raz natomiast ojciec (może patron) ufundował napis dziewczynie 21 lat (i siostram oraz ich krewnemu – chodzi więc raczej o wychowanicę będącą członkiem rodziny). W 3 (9,4%) parach osób o dwóch imionach 2 razy ojciec ma pierwsze imię wspólne z córką (zaznacza czyją była córką oraz stosuje zwrot *filie suae*) raz – inne, przy czym jej brat ma wspólne imię z ojcem, a *praenomen* z siostrą. Być może (zmarła w wieku 27 lat) miała ona *nomen* męża. We wszystkich napisach brak jest epitetów wskazujących na więzi między ojcem a córką²⁵. Kolejne 2 (6,3%) przypadki to fundacja ojca bez imienia (*b. m.*) dla córki o 2 imionach (2 lata) oraz podanie filiacji dziewczyny 14-letniej (Statilia Alexandra *filia Alexandros*) – tutaj także ojciec mógł być fundatorem napisu²⁶. W 4 (12,5%) napisach ojców o jednym imieniu dla takichż córek mamy dwie pary o imionach ojców brzmiących z grecka (raz podobne imiona córki). Córki określono w 2 napisach (należą do obu grup) jako *dulcissima* i *benemerenti*²⁷.

²³ 9.25389 = D 738; 9.25001 = D 3105 F; 9.25432 = D 4091 B; 9.25357 - epitety sugerujące uczoność por. H. I. Marrou, op. cit., passim. Ojcowie np.: E. Sachers, *Pater familias*. RE 18.4, Stuttgart 1949, c. 2121 - 2157; id., *Potestas Patria*. RE 22.1, Stuttgart 1953, c. 1046 - 1175; J. P. Hallett, *Fathers and Daughters in Roman Society*, Princeton 1984; J. P. Néraudeau, op. cit., s. 385 - 388; J. Jundziłł, op. cit., s. 288 - 298, 390 - 425.

²⁴ 9.25313; 25153; 25837; 25874 b.

²⁵ 9.24895; 25323; 25092 = D 4085; 9.24907 = D 4517; 9.24966 = D 3796 por. stosunki ojca z córką w społeczności pogańskiej: J. P. Hallett, op. cit., s. 62 - 132; J. Jundziłł, op. cit., s. 390 - 394. Materiał z całego ICUR (traktowany wybiórczo) – J. Janssens, op. cit., s. 159 - 161.

²⁶ 9.25571; 6.17416 (295 r.). Podanie filiacji może oznaczać, iż napis pochodzi z II w.

²⁷ 9.25253; 25579; 25391 = D 4097 A; 9.25068 = D 4516. Nie widać więc tu tendencji do okazywania przez ojców *auctoritas* wobec córek, jak to było w inskrypcjach pogańskich Rzymu, por. B. Hesberg - Tonn, op. cit., s. 140, ale materiał w tym okresie jest zbyt skromny na wyciąganie ogólniejszych wniosków.

Zespół 10 (31,3%) napisów to fundacje dzieci lub innych krewnych dla ojców. Spośród nich 6 (60%) to fundacje synów dla ojców. Mają oni 2 imiona (fundacja dla bezimiennego ojca i przypadek ojca oraz syna o tych samych imionach, a także wyzwolenca dla ojca bez imienia). Bracia o 2 imionach i wspólnym pierwszym dla wszystkich ufundowali napis ojcu o 2 imionach (*patri suo* 67 lat); bracia o pojedynczych imionach ojcu o 2 imionach (*dulcissimus*), a także synowie i krewni dla ojca (*patri laudabili*) o 3 imionach (mógł to być też „podpis” właściciela – ojca zastrzegającego grób – *memoria* dla dzieci i krewnych)²⁸.

Córki występują w 1 (10%) napisie – bez podania imion swoich i ojca (napis uszkodzony?). Nie jest jasny status pary Tarsiuius et Irene *filii patri benemerenti* Saturnino (lat 60). Mogły to być dzieci, ale też małżeństwo, a Saturninus był ojcem tylko jednej z tych osób²⁹.

W fundacjach ojców i dla ojców razi, nawet na tle innych inskrypcji o skromnym formularzu formalny stosunek do dzieci i dzieci do ojców. Pojawiający się epitet *dulcissimus* dotyczy wszelkich sytuacji w naszych napisach, jest zresztą tutaj bardzo rzadki. Tylko kilka razy podano liczbę lat zmarłych ojców, zresztą dosyć wiekowych, jak na realia inskrypcji chrześcijańskich³⁰.

Można zastanawiać się dlaczego funduje sam ojciec. Sądząc po poprzednich napisach z fundacjami rodziców występujących razem – matka już nie żyje lub może odeszła od ojca. Czasem mogła to być sytuacja nagła, ale wszystko to są hipotezy nie dające się potwierdzić w źródłach. Jedynym pewnikiem jest na ogół bliski związek ojca z dziećmi zaznaczany w imionach. Mamy też kilka przypadków fundowania napisów być może wychowankom. Nie różnią się one jednak charakterem formularza – większą lub mniejszą czułością napisów. To, że ojciec stosunkowo często znajdował się na drugim miejscu po dzieciach, czy też wręcz na końcu napisu oznacza konieczność nieco innego spojrzenia na jego rolę w rodzinie,

²⁸ 9.25145; 25512; 25069; 24942; 25000; 25057. W czasach cesarstwa dalej wysoko ceniono zarówno w teorii, jak i w praktyce, stosunki łączące rodzeństwo. Np. stoicy stawiali takie więzy zaraz po tych, które łączyły dzieci z rodzicami por. J. Jundziłł, op. cit., s. 305 - 307.

²⁹ 9.25007; 25502 oraz dwa fragmenty zawierające tylko określenia *patri suo, patri* (9.25838 b-c). Pozostaje fundacja (9.25033 - II w.?) dla ojca i matki nieznanego fundatorów, być może dzieci. Brak w tych fundacjach unizoności, choć rodzice występują jako *domini*, czasem obserwowanej w analogicznych napisach pogańskich (w naszym przypadku dotyczy to całego zbioru po VI wiek) – por. R. Kamiński, *Dominus coniux*, „Balcanica Posnaniensia” 3, 1984, s. 198; J. Jundziłł, *Rodzina rzymska w czasach prosperity i przemian ideowych II wieku*. Apulejusz, Fronton, Marek Aureliusz i Tertulian, Bydgoszcz 1996, np. s. 126 - 127. Bliskie więzy o charakterze psychicznym i społecznym w źródłach klasycznych, por. J. P. Hallett, op. cit., s. 150 - 210.

³⁰ Nadużywanie epitetu *dulcissimus*, -a jest charakterystyczne dla całości tego zbioru, ale i dla Galii – por. RICHG 1, indeksy. Dotyczy to wszystkich członków rodziny. Podobnie w inskrypcjach pogańskich por. L. Curchin, *Familial Epithets in the Epigraphy of Roman Britain*, „Britannia” 1983, s. 255 - 256.

choć może chodzi tylko o jakieś względy formalne, źle zastosowany formularz. Mimo, iż fundacji dla córek było więcej (34,4%) w stosunku do fundacji dla synów (25%) trudno w naszym zbiorze wychwycić jakieś podstawowe różnice. Napisy poświęcone córkom nie mają co prawda w ogóle epitetów, ale fundacje dla chłopców są także standardowe (z wyjątkiem zastosowania epitetów *castus*, *eruditus*) – choć ich liczba wobec zupełnego braku u córek może być znacząca (6 epitetów).

Wyraźnie częściej synowie mogli sobie pozwolić na fundowanie napisów ojcom, choć materiał jest zbyt mały na wyciąganie pewniejszych wniosków. Podkreślić można także i tu występujący obojętny, bezuczuciowy charakter epitafiów oraz używanie określenia *dulcissimus*, które przez uniwersalny charakter traci w ogóle swe dosłowne znaczenie na rzecz konwencji.

Tabela 7. Ojcowie jako fundatorzy. Dzieci ojca

Synowie:	Córki:
1. 3 s <-- 3 o	1. 3 o --> 2 c + 2 c (bliźniaczki?)
2. 2 s <-- 2 o	2. 3 o --> 1 c + inni
3. 2 s <-- 2 o	3. 2 o --> 2 c
4. 2 s <-- 2 o	4. 2 o --> 2 c
5. 1 o --> 1 s	5. 2 o --> 2 c
6. 1 o --> 1 s	6. X o --> 2 c
7. 1 o --> X s	7. X o --> 2 c
8. 1 o --> X s	8. 1 o --> 1 c
	9. 1 o --> 1 c
	10. 1 o --> 1 c
	11. 1 o --> 1 c
Fragmety:	B. Dzieci --> ojcu
1. o --> X	Synowie:
2. o --> X	1. 2 s + 2 s --> 2 o
3. o --> X	2. 1 s + 1 s + krewni --> 3 o
	3. 1 s + 1 s --> 2 o
	4. 2 s --> 2 o
	5. 2 s --> X o
	6. 1 s --> X o
	Córki:
	1. X c + X c --> X o
	2. 1 s (?) + 1 c (?) --> 1 o
	3. X --> X o
	4. X --> X o

Legenda: o - ojciec

Źródło: badania własne

3.3. Matki

Inskrypcji fundowanych przez matki oraz dla nich jest 22. Pierwszą grupę tworzą napisy (8 = 36,4%) poświęcone córkom. Pośród nich mamy tylko 1 (4,5%) fundację kobiety o podwójnym imieniu, wspólnym w drugim członie z imieniem córki (Iulia Hermione dla córki o imieniu Publia Hermiona lub Hermioneta – zdrobnienie?). Napis jest nad wyraz skromny (tylko dopisek *fecit*) więc może chodzi jednak o rodzinę niewolniczą, gdyż imiona brzmią w dodatku z grecka. Dalsze napisy dotyczą już kobiet i dzieci o imionach pojedynczych, przy czym raz mamy imiona takie same (córka 4 lata, *dulcissima*, *b. m.*) oraz nawiązujące do babki (Fortunata mater Phoebiane filiae Fuibianti $\phi\lambda\iota\epsilon$ $\delta\omicron\omicron\lambda\chi\iota\mu[\epsilon]$). Pozostałe pary mają już różne imiona: Caliste -> Hermiona, Faustina- -> Sebera, Ingenua- -> Catilia (*dulcissima*), Calpurnia- -> Vrsina (przedtem imię: ...jentina innej kobiety).

Szczególnym przypadkiem jest inskrypcja 9.24979: Aurelia (żyjąca rok i 8 miesięcy, pochowana ...) | *Matri benemerenti Avrelia : XI*. Nie może raczej zachodzić tu przypadek fundacji w imieniu córki 1 rocznej (nieżyjącej!) dla matki chyba, że ktoś robi to w jej imieniu, na co nie ma innych przykładów. Napis może być niepełny i fundator ukryty jest w jego uszkodzonej części. Umieszczenie na początku i końcu (!?) napisu imienia Aurelia raczej to wyklucza. Nie wiadomo jednak, co oznacza XI – jeśli nie wiek matki (uszkodzony) to chyba numer grobu, cenę, datę (uszkodzoną) pochówku (ale ta była wcześniej podana). Być może jednak chodzi o pomyłkę i zamiast *matri* powinno być *mater* – co tutaj przyjmuję. Podobnie, jak w innych napisach, formularz jest suchy, podający podstawowe fakty. Tylko 4 razy użyto standardowego epitetu *dulcissima* do córek, raz matka jest *b. m.* Wynika to może z faktu niskiego pochodzenia społecznego, niedostatku w rodzinach fundatorów, może samotnych matek³¹.

Tylko 2 (9%) napisy dotyczą fundacji dla synów. Batonia Sofias *et coivgi B. M.* czyni to dla 12 letniego chłopca o imionach P. Aelius Lucius. Może to być jego matka, ale i krewna lub niania, a nawet żona, która nie została wymieniona z imienia (?). Drugi wystawiła Ulp[ia] F[or]tunata dla syna o imionach Ulp[ia] Petrus.

³¹ 9.25465 = D 4527; 9.23864; 25356 = D 4472; 9.25239; 25519; 7.19946 = D 2938 (287/8 r.); 9.25629; 24979. Stosunek matki do córki (*dulcissima*) ma analogie w inskrypcjach pogańskich, w przeciwieństwie do fundacji ojców (por. przyp. 24) – por. B. Hesberg - Tonn, op. cit., s. 140 - 145; St. Mrozek, Matka rzymska w świetle źródeł epigraficznych okresu Pryncypatu. W: Rodzina w starożytnym Rzymie..., s. 41 - 50. Por. ogólnie: S. Dixon, Roman Mother... passim. Wdowy: J. U. Krause, Witwen und Waisen im frühen Christentum, Stuttgart 1995.

Mamy więc do czynienia ze wspólnym pierwszym imieniem. Jest on dla niej *b. m. (bone memoriae?)*³².

Fundacje dla matek to zbiór 10 (45,5%) napisów, z których 4 (40%) to fundacje zbiorowe: dzieci wraz z ojcem i krewnymi matce 76-letniej (*sanctissima, religiosissima femina*); dzieci dla 70-letniej (*p. m.*) matki (*b. m., in pace*); mąż z dziećmi matce (lub żonie i dzieciom): *coniugi cum filis in pace*; zięć (jedyny tego typu zapis w naszym zbiorze) i jego żona, a córka pochowanej (po 2 imiona) matce 50-letniej, przy czym córka ma to samo *gentilicium* co matka³³. Wyjątkiem jest pierwszy napis o rozbudowanej treści pokazujący cechy matki jako głęboko religijnej, ale i zaangażowanie całej dużej rodziny w pochówek, a więc związanej z nią uczuciami.

Następne 6 (60%) napisów to 2 fundacje synów (Saturus- -> Tertvlla; Chridus- -> Serapida {wyzwoleńcy?}) oraz 4 bez podania fundatora, przy czym dwie matki mają podwójne imiona (epitety to: *kara, dulcissima*), raz jedno (bez epitetu, ale napis uszkodzony). Wśród nich mamy napis 9.25033, który sprawia pewne trudności: *Blossio Vrbano eq. R. patri : Aurelie Flaue matri*. Fundatorem może być syn, córka, dzieci łącznie, ale też inni krewni matki. Dziwi poświęcenie sarkofagu łącznie ojcu i matce. Szkoda, że wydawca nie datuje napisu, ale wydaje się on stosunkowo wczesny (II w.) z racji podkreślenia cywilnej rangi ojca: *eq(ues) R(omanus)*, nie zaznaczonej później z racji przemian w ich pozycji, stapiania się z innymi grupami społecznymi³⁴.

³² 9.24899; 25619 oraz 2 fragmenty tylko ze słowem *mater* (9.25830, 25833). Być może fundacje matek świadczą o różnych aspektach samodzielności wychowawczej matek, ale tego zagadnienia nie da się raczej rozważać na podstawie naszego materiału – por. B. Hesberg-Tonn, op. cit., s. 200; J. P. Crook, *Femine Inadequacy and the senatus consultum Velleianum*. W: *The Family*, ed. B. Rawson..., s. 84 - 85; S. Dixon, *The Roman Mother...*, s. 45 - 46; J. Jundziłł, *Pochwały matek w literaturze czasów rzymskich*. W: *Rodzina w starożytnym Rzymie...*, s. 257 - 268.

³³ 9.24094 (koniec III w. - ICR s. 56); 25196; 25607; 25367 a. Matka a dorosłe córki, por. J. Phillips, *Roman Mothers and the Lives of their Adult Daughters*, „*Helios*” 1978, s. 69 - 80.

³⁴ 9.25551; 25069; 25289; 25290 a-b; 25011; 25033 = 24242 = D 276 (II w.), a także fragment *...et matri...* (9.25831). Fundacją rodziców, samego ojca lub matki mogą być napisy: *Agapeni filiae dvl ...JC.Leo Pace[?]...* (9.24916); *Apolau[stus]...fili dulcissimi* (9.24977 a-b); *Basilice Zeto / et Basileo filis* (9.25020 = D 4525) i *filio* (9.25874c). Dla porównania por. poglądy Ojców Kościoła i prawa chrześcijańskiego na stosunki między rodzicami a dziećmi: J. Gaudemet, *Parents et enfants dans la doctrine patristique et la legislation conciliaire du Bas Empire*. W: *Etudes d'histoire du droit prive off.* à P. Petot, Paris 1959, s. 223 - 229. Ekwici: G. Alföldy, *Historia społeczna starożytnego Rzymu*, tł. A. Gierlińska, Poznań 1992, s. 220 - 223.

Tabela 8. Fundacje matek (A) i dla matek (B)

A. Fundacje matek	
Córkom:	
1.	2 ma --> 2 c (jedno imię wspólne)
2.	1 ma --> 1 c (imiona takie same)
3.	1 ma --> 1 c (im. wspólne z babką)
4.	1 ma --> 1 c
5.	1 ma --> 1 c
6.	1 ma --> 1 c
7.	1 ma --> 1 c
8.	1 ma --> 1 c
Synom:	
1.	2 ma --> 3 s (?)
2.	2 ma --> 2 s (jedno imię wspólne)
Fragmenty:	
1.	mater
2.	mater
B. Fundacje dla matek	
Dzieci matce:	
1.	dz + inni --> (<i>sanctissima, religiosissima</i>)
2.	dz --> ma (<i>b.m.</i>)
3.	mąż + dz --> ma
4.	2 z + 2 c --> 2 ma
Synowie:	
1.	1 s --> 1 ma
2.	1 s --> 1 ma
Fundator nieznan:	
1.	X --> 2 ma (<i>kara</i>)
2.	X --> 2 ma (<i>dulcissima</i>)
3.	X --> 2 ma
4.	X --> 1 ma

Legenda: ma – matka

z – zięć

Źródło: badania własne

3.4. Stosunki między dziećmi, dalsi krewni, osoby niespokrewnione w obrębie rodziny oraz liczebność rodzin

Grupa napisów obejmujących braci i siostry jako fundatorów lub w sytuacji fundowanego to 21 napisów. Bracia jako fundatorzy występują samodzielnie bądź z innymi członkami rodziny 17 razy (81%). Inskrypcji traktujących o ich wzajemnych powiązaniach jest 11 (64,7%), a więc stosunkowo dużo. Wśród fundacji braci dla braci 5 (45,5%) dotyczy częściowo bezimiennych braci, 1 napis dotyczy brata – *fratri bene merito* (?) – być może małego, bo wiek podano co do godziny, 2 następne to fundacje braci nieznaney liczby (raz z ojcem) bratu oraz fundacja brata bratu – obaj z rodziny wyzwoleńców Chrisidiusa, a także fundacja T. Nicomaco *fratri bene merenti*. Drugi zespół 6 napisów (54,5%) dotyczy braci znanych z imion. Najprostszym jest tu układ 2 braci: Antissius Crescentianus i Antisius Genialis, którzy razem fundują napis ojcu Antissio Crescenti. Być może tak jest też w następnym napisie: *Secund....*

Secund....

Fratri....

Item. Nicander....

Imiona pojedyncze (być może jednak podwójne, zagubione przez uszkodzenie napisu) są takie same. Mamy jednak 2 fundacje ojcom o dwóch imionach dokonane przez braci o pojedynczych imionach. W pierwszym przypadku są to na pewno synowie tego ojca, więc może nie mają pełni praw, są adoptowani lub o innym statusie. Tam, gdzie chodzi o fundację ojcu dokonaną przez syna o tych samych imionach wraz z żoną oraz braci (Campanus i Victoricus) być może zachodzi podobna sytuacja. Są to alumnowie lub wychowankowie o niższym statusie, niewolnicy, wyzwolenicy (nie zawsze będący naturalnym potomstwem ojca), ale też może bracia ojca, choć wtedy nie wystąpiliby chyba po jego synu oraz mieliby podwójne imiona. Kłopot sprawia ostatni napis: *Memoria, vel M(arci) duo Siluin(i) fr(a)t(ri)s*. Chodzić może o 2 braci o imieniu Marcus, którzy są też braćmi Silvanusa, nie wiadomo jednak co tu oznacza słowo *vel*? W innej fundacji brat o pojedynczym imieniu (Quintus) oraz żona fundują bratu i mężowi o imionach Aurelius Teodulus (30 lat). Musiał on mieć od nich wyższą pozycję skoro fundatorzy mieli tylko po jednym imieniu³⁵.

³⁵ 1 grupa: 9.25847; 25319 = D 2296; 25966; 25069; 25384; 2 grupa: 9.25526; 25512; 25000; 25509; 24942; 8.20945 (III/IV w. - ICR s. 69). Alumnii, dzieci o różnym statusie: H. S. Nielsen, *Alumnus*, „Classica et Medievalia” 1987, s. 141 - 188; J. Bellemore, B. Rawson, *Alumni, the Italian Evidence*, „Zeitch. für Papyrologie und Epigrphic” 1990, s. 1 - 20; B. Stawoska, *Alumni...*, s. 235 - 256; K. R. Bradley, *Child Labor in Roman World*, id., *Discovering...* s. 103 - 124.

Ze względu na charakter napisów brak tu na ogół możliwości wyrażania uczuć braterskich poza pozdrowieniem *uale!*, które dziwnie przypomina sztuczne nieco – „męskie” zachowania polegające na wstydzie przed okazywaniem głębszych uczuć charakterystyczne i dla dzisiejszych stosunków rodzinnych. W jednym przypadku synowi i bratu poświęcony jest wierszowany napis, ale raczej to sprawa fundacji ojca, a bracia są tu tylko podpisani.

Brat fundujący siostrze (siostróm) występuje w 6 (35,3%) napisach. Raz siostra i brat mają podwójne i potrójne, w tym jedno wspólne imię. Układ jest nietypowy, ponieważ ojciec ma 2 imiona, brat 3, a córka 2 (miała 2 dzieci o 2 imionach). Następnie brat (?) o jednym (?) imieniu wystawił napis *Au[r] Prissilla sor[ori...] et coni[u]gi*. Gdyby nie zachodził tu przypadek nazwania żony siostrą, to imię żony musimy uznać za zaginione, podobnie jak drugi człon imienia brata, a napis wystawiliby brat i siostra żonie brata. Nie wiemy też ile i jakie imiona miał następny brat siostry o 2 imionach. Trzy ostatnie napisy zawierają już pojedyncze imiona braci i sióstr, które w dwu pierwszych napisach są być może zakonnice, a w każdym razie poświęciły się służbie bożej. Mając 22 i 28 lat określone zostały jako dziewice: *beatissima, domina, benemerenti*. Ostatni przypadek to fundacja wyzwolenca cesarskiego, który pochował w hypogeum dwie siostry (Chrisida lat? i Chrisomalla 17 lat), a także ojca i matkę oraz brata. Brak przy nich zupełnie określeń emocjonalnych, podkreślona została jedynie pozycja *avg. lib.* i funkcja *praepositus tabernaculorum*³⁶.

Wydaje się, że nie ma przypadku fundowania napisów przez siostry siostróm, choć uszkodzone napisy mogą taką ewentualność dopuszczać (4 napisy – 19%). W pierwszym mężczyzna o 3 imionach (patron) funduje napis kobiecie o 1 imieniu (żonie, nałożnicy lub konkubinie – *incomparabilia, rarissima* to epitety stosowane do żon) i jej siostrze *cogna[te...]e Nepot[iane]* w wieku lat? miesięcy 5. Obie mogły być jego niewolnicami lub wyzwolenicami, a może tylko mieć o wiele niższą pozycję społeczną. Dwa następne zawierają podwójne imiona (wspólne z ojcem), ale ojciec ma ich trzy. Kolejna fundacja przeznaczona jest dla syna (o zatartym imieniu) i jego siostry o 1 imieniu w wieku 4 lat. Dalej mamy napis *Silvina sor(or)* nieznanego fundatora³⁷. Treść tych napisów nic nie mówi o wza-

³⁶ 9.24966; 25454; 24991; 25555; 25427; 25069 por. B. Rawson, *Family Life among the Lower Classes at Rome in the First Two Centuries of the Empire*, „Classical Philology” 1996, s. 81-82.

³⁷ 9.25323; 24895; 25255; 25525. W oparciu o szerszy materiał niż tu analizowany R. P. Saller i B. D. Shaw (Latin

jemnych uczuciach, wskazuje jednak na różnice pozycji w rodzinie, choć może to też tylko wynik różnic formalnych, gdyż raz używa się terminu *filia* raz *soror*.

Tabela 9. Bracia i siostry

Bracia:		Siostry:	
1.	X b --> X b	1.	3 p --> 1 k + 1 s
2.	X b --> 2 b	2.	3 o --> 2 s + 2 s
3.	1 b --> 1 b	3.	2 o --> X s + 1 s
4.	X x + X o --> X b	4.	X --> 1 s
5.	X x --> X b		
6.	2 b + 2 b --> 2 o		
7.	2 b + 2 b (?) --> 1 o (?)		
8.	1 b --> 2 o		
9.	1 b --> 2 a		
10.	1 s + 1 b + 1 b + 1 ż --> 1 o		
11.	1 b + 1 b --> 1 b (?)		
Brat siostrze:			
1.	3 b --> 2 s		
2.	1 b --> 2 s (?) X s		
3.	X b --> 2 s		
4.	1 b --> 1 s		
5.	1 b --> 1 s		
6.	1 b --> 1 s + 1 s		

Legenda: X - fundator zatarty
 p - patron
 k - kobieta
 ż - żona
 b - brat
 X x - nieznana liczba braci
 s - siostra

Źródło: badania własne

Funerary Epigraphy and Family Life in the Later Roman Empire, „Historia” 1984, s. 457 - 497; id., Tombstones and Roman Family Relations in the Principate: civilian, soldiers and slaves, „Journal of Roman Studies” 1984, s. 135) wskazują także na nikłą ilość dedykacji między rodzeństwem.

Inne osoby występujące w ramach rodziny są trudniej uchwytne. Zaznaczając swój stan posiadania L. Trebonius Seleucus dodał, że *memoria* jest też własnością jego dzieci i spadkobierców (*heredes*). Dodanie na początku *d. m.* czyni z tej inskrypcji napis wczesny i niczym nie różniący się od pogańskiego³⁸. Nie oznaczeni szczegółowiej są też wnuki, następcy (*nepotibus*) występujący w fundacji dla matki, która też jest babką, a obok pochowane są dzieci i ojciec. Dalsze napisy dotyczą nieokreślonych z pozycji kobiet i męża: w fundacji rodziców dla córki 8-letniej występuje Rodope, a po niej zawołanie *in pace, quiesces, dulcis*. Rodope o greckim imieniu może być niańką, piastunką wyrażającą po śmierci dziecka żal na równi z rodzicami.

Nie wiemy na pewno kim była Batonia Sofias dla pochowanego chłopca liczącego 12 lat, skoro po niej występuje żona *b. m.* Mogła być jego żoną (wtedy *et* w złym miejscu lub zbędne), ale i matką lub opiekunką oraz krewną. Nie wiadomo jakimi więzami połączyć 4 osoby: Pastor, Titiana, Marciana fundujące napis dla chłopca o imieniu Chrestus Marcianus. Jeśli pierwsze osoby to rodzice, Marciana byłaby jego siostrą o tym samym drugim imieniu. Rodzice mieliby wtedy po jednym imieniu. Mogą to być jednak opiekunowie (np. małżeństwo) i matka lub zupełnie nieznanymi układ wzajemnych powiązań.

Jakaś kobieta wchodzi w grę przy fundacji matki dla córki. Napis (9.25428) jest jednak uszkodzony, co zaciera sens: *Marine, im / mentem / nos / habeto / duobus et Ma / criane filie) c(arissime)*. Czy chodzi o 2 siostry, córki nieznanymi fundatorów (fundatora)? Raczej tak, sądząc po analogiach ze zbioru E. Diehla. W grę wchodzi matka i córka, inne osoby i córka.

Dwa ostatnie napisy dotyczą fundacji dla braci i jakiegoś Nicaor[...] – ojca, patrona, krewnego, a także fundacji dla niemowlęcia 5-miesięcznego, któremu napis wystawił *Valerius et dulcis* (może Dulcius) lub jakaś inna osoba, chyba że jest to przymiotnik określający dziecko, a *et* zostało źle użyte³⁹.

³⁸ Teza oparta o rozwinięcie *Dis Manibus* (bogom podziemnym), jak w inskrypcjach pogańskich, ale G. Sanders (L'epitaphe latine paienne et chretienne: la synchronie des discours sur la mort. W: Acta of the VIII Int. Congr. on Greek and Latin Epigraphy, Athènes 1984, s. 214) rozwiązywał to jako *digne merenti*, więc w znaczeniu możliwym do akceptacji dla chrześcijan. Niestety to tylko hipoteza.

³⁹ 9.25057 = D 257 (II w.); 25196; 25477 (*nutrix?*); 24899; 3.8716; 9.25629; 25428 = D 2329 (por. D 2322 - 2331). Mężczyźni: 9.25509; 25157. Opieka nad dziećmi: K. R. Bradley, *Discovering...*, s. 13 - 102.

Ustalenie dzietności w naszych napisach jest raczej umowne, gdyż nie znamy podstawowych faktów, takich jak ten, czy fundacje dla jednego dziecka oznaczają, że więcej ich nigdy w rodzinie nie było? Odpowiedź musi być przecząca, stąd należy wszystkie te napisy pominąć. Nie można też opierać wyliczeń na imionach takich, jak Quintus, gdyż tracą one swe dosłowne znaczenie. Bliższe stanu faktycznego będą dane o kilku dzieciach, choć zawsze pozostaje niepewność ile ich jeszcze było. Prawie nigdy nie da się też uchwycić wieku matki i rzeczywistej liczby dzieci, gdyż napis musiałby zawierać jednocześnie określenie wieku matki i wyliczać wszystkie dzieci, co dopiero dałoby pewniejsze informacje. Być może większą pewność mamy w fundacjach starych rodziców, gdzie wyliczano dzieci z imienia lub liczby – przy założeniu, że wszystkie one podpisały fundację. Nie wiemy oczywiście także tego ile poprzednio zmarło.

Posiadamy 6 (18,8%) informacji o dwojce braci (lub co najmniej dwóch – tu 2 napisy): 1 o dwóch wychowankach oraz jednym synu; 2 napisy zaś (6,3%) dotyczące co najmniej 3 synów. W fundacji 2 braci dla ojca 67 letniego można założyć, iż nie miał ich (żyjących) więcej. Siostry (7 napisów – 21,9%) występują tylko parami. Raz tylko można uchwycić ich wiek: 21 (24?) lata i 15 (25?) lat⁴⁰.

Kolejne 10 napisów to bracia i siostry, wśród których jest 9 par (8 napisów) braci i sióstr, w tym 1 przypadek ojca z synem i córką, która także miała córkę i syna. Dwa ostatnie są niepewne i mogą dotyczyć 2 dzieci lub tylko syna oraz 2 wyzwoleńców – niewolników, którzy są dziećmi (?) żony patrona⁴¹. Dzieci w liczbie mnogiej (raz także wnukowie) to 5 (15,6%) napisów – niestety w 2 przypadkach dotyczących kobiet w poważnym wieku 70 i 76 lat nie podano liczby dzieci⁴².

⁴⁰ Bracia: (dwóch) 9.25384; 25847; 24942; 25000; 25509; 25526; (trzech) 9.25512; (więcej niż trzech) 9.25319; 25966. Siostry: 9.24895; 24991; 25069; 25323; 25428 = D 2329; 9.25454; 25525. Rodzeństwo por. J. P. Hallett, op. cit., s. 150 - 211; J. Janssens, op. cit., s. 162 - 168. Demografia: P. Salmon, op. cit., passim.

⁴¹ 9.24966; 25020; 25103; 25235; 25255; 25427; 25502; 25555 oraz 3.8716 (268 r.); 9.25009.

⁴² 9.25057; 25196; 25198; 25367; 25607.

Tabela 10. Dzietność rodzin

	2 x 3 lub więcej synów
	6 x 2 synów
	1 x 2 wychowanków + 1 syn
	7 x 2 córki
	9 x syn + córka
	2 x 2 dzieci (?)
	5 x kilkoro dzieci
Razem:	24 x 2 dzieci (w tym 2 przypadki niepewne) = 75,0%
	3 x 3 dzieci (raz 2 wychowanków) = 9,4%
	5 x kilkoro dzieci = 15,6%

Źródło: badania własne

Liczba 32 przypadków wielodzietności rodzin nie jest wielkością dużą. Nie ma przy tym różnic między napisami dotyczącymi 2 lub 3 braci i 2 sióstr. Zdecydowanie górują wśród napisów dotyczących rodzin wielodzietnych te, z dziećmi występującymi parami – jakby taki model był najbardziej pożądany. Wydaje się znamienne, że mamy tylko 15% danych mówiących ogólnie o większej liczbie dzieci, przy czym może tu w dodatku chodzić tylko o 2 osoby, choć z pewnością częściej było ich więcej.

Analizowany tu zbiór inskrypcji ważny jest przede wszystkim z racji sporej liczby danych dotyczących dzieci, w tym nawet bardzo małych. Napisy opatrzone epitetami, starano się zaznaczyć fakt ich egzystencji, nawet tylko kilkumiesięcznej. Koszt tablicy na pewno oscylował wokół znacznych kwot dla ludzi z warstw niższych, ale dla zamożniejszych ważne było także w ogóle podjęcie się takiego trudu. Dowartościowuje to życie dziecka w oczach ówczesnych chrześcijan.

Sądząc po epitetach najsilniejsze uczucia wywoływała śmierć dzieci około rocznych po wiek trzech lat, później napisy się formalizują, aby znowu zostać nasycone treściami w stosunku do grupy wiekowej 7 – 14 lat.

Reprezentowane układy rodzinne przedstawiają sobą przekrój poprzez warstwy średnie i niższe. Rodziny mają na ogół mieszany społecznie skład: wolni, wyzwolenicy i niewolnicy, różny status społeczny członków rodzin wyrażany był m.in. kolejnością wymieniania w napisach.

W chwili śmierci (co jednak może odzwierciedlać stan relacji rodzinnych w okresie wcześniejszym) na ogół rodzice jednoczą się, występują wspólnie. Zależnie od pozycji społecznej podkreślają swój status bądź eksponują dzieci, ale nie można tu dostrzec jakichś specjalnych preferencji dla synów. Dotyczy to także fundacji ojców, w których formularz jest bardzo skromny. Liczba matek – fundatorek, dorównuje liczbie ojców, fundują one jednak napisy prawie wyłącznie córkom. Nieliczne są natomiast fundacje rodzeństwa, gdyż na ogół ich nowe rodziny zapewniały pochówek.

Zróżnicowanie układów rodzinnych, możliwości oddziaływań na siebie, więzów, które łączyły członków rodzin nie znajduje swego odpowiednika w treściach religijnych. Poza pojedynczymi zawołaniami i większą ilością znaków graficznych są to tylko, znowu niezbyt liczne, imiona chrześcijańskie. Sądząc tylko po formularzu, religia nie dominowała w życiu pochowanych tu chrześcijan. Być może winę za to ponoszą kamieniarze wykonujący tablice, którzy nie proponowali nowych formułek, idąc za dawnym stereotypem.

„Społeczność katakumbowa” w naszym zbiorze jawi się jako dość specyficzne środowisko, umieszczone raczej w niższych rejonach społecznych, ale ze skomplikowanymi układami rodzinnymi, skoncentrowanymi na rodzinie małej. Jest to cecha także pozostałych napisów chrześcijańskich z Rzymu.

WYKAZ SKRÓTÓW

D: *Inscriptiones Latinae Christianae Veteres*, vol.1 – 3, ed. E. Diehl, Berolini 1925, 1927, 1931

ICR: C. Carletti, *Iscrizioni cristiane di Roma*, Firenze 1986

ICUR: *Inscriptiones christiane urbis Romae septimo saeculo antiquiores*. Nova Series, vol. 1 – 10

RICHG: *Recueil des inscriptions chrétiennes de la Gaule*, vol. 1, ed. N. Gauthier, Paris 1975; vol. 15, ed. Fr. Descombes, Paris 1985

FAMILY LIFE IN THE CHRISTIAN LATIN INSCRIPTION OF ROME, THE EARLIEST PERIOD: II/III – III CENTURY

Summary

The article is related to the analysis of the contents of the inscriptions included in ICUR, therefore Christian, from the catacombs of Priscilla in Rome. These inscriptions reach back to the early period of the turn of the II and III centuries and the III century. In the article I have analysed them accordingly to the family issue. The inscriptions contain a lot of data about children, and also babies, what is outstanding in comparison to the pagan inscriptions. We can find here foundations done together by both of parents, or separate foundations of father or mother, and the relations between brothers and sisters as well. The article takes up an attempt of showing the possibilities of finding the very family essence within the inscriptions e.g. analysing the order of mentioning people, the quality and quantity of data related to children, among these also epithets, and kind and quality of names. Detailed analysis can provoke further discussion and present (especially to students) interpretative possibilities of Christian inscription, which are assented to be less information bearing than pagan ones.